

УДК 930.22(477),1905/1917”

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-9(347)-79-90

Плевако Катерина Валеріївна,
викладач кафедри філософії, біоетики та історії
медицини Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна.
Katerina.plevako2509@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7416-1347>

СЛУЖБОВІ ЛИСТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО РУХУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1905–1917 рр.)

Початок ХХ ст. в Російській імперії знаменувався подіями, які значно сколихнули державний устрій. Політика царського уряду щодо опозиційного руху в релігійній сфері характеризується впровадженням низки дій, спрямованих на встановлення всеохоплюючого контролю над напрямками протестантського руху в Україні. Важливим аспектом висвітлення політики влади щодо протестантів є аналіз джерельного масиву, який розкриває зміст політичних рішень. Службові листи містять інформацію скритого змісту, надають підстави для здійснення наукових висновків щодо впровадження політики царського уряду до протестантів в Україні. Аналіз документів дає уявлення про еволюцію політики уряду доби самодержавства відносно різних неправославних релігійних напрямів, а також характеристику окремим проявам життя протестантів.

Мета статті полягає в джерелознавчому аналізі документів, які висвітлюють службове листування владних осіб та розкривають особливості розвитку протестантського руху в українських землях у 1905–1917 рр.

Певною мірою в сучасній історіографії досліджено окремі напрямки пізнього протестантизму. Частково українські вчені приділяють увагу вивченню зародження й розвитку руху адвентизму, баптизму, євангельського християнства. Дослідник Ю. Решетніков (2000) у дисертаційній роботі виокремив історичні документи конфесійного характеру – віросповідні та апологетичні документи, різного роду свідчення, звернення до державних органів, листи (с. 7). Р. Сігарчук (2009) досліджував листування з департаментом поліції Міністерства внутрішніх справ про ставлення віруючих до війни (с. 13).

Проте, на сьогодні не існує робіт, присвячених висвітленню окремих груп документів з антирелігійної політики уряду щодо загального протестантського руху в Україні. Актуальність дослідження зумовлена залученням нових релевантних джерел, які сприятимуть

розширенню джерельної бази з історії протестантського руху на теренах України.

Відзначимо, що опрацьовані джерела зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України). Особливою рисою службового листування є їх секретний характер викладення, який значено розширює знання з історії протестантського руху. Документи зображують позицію влади щодо шкідливого впливу поширення так званих сектантських ідей, які підривали авторитет влади, централізовані рішення владних структур, сіяли розбрат серед воєнних.

Службові листи надають підстави для детального вивчення характеру протестантизму з боку місцевої влади, відношення уповноважених осіб жандармських управлінь щодо протестантів в окремих місцевостях. Можна впевнено зазначити, що листи якнайкраще розкривають політику влади до протестантизму і дають можливість надати об'єктивну та підтвержену оцінку політичним засадам щодо релігійних вчень.

У контексті дослідження порушеного питання службові листи постають не як виключно комунікаційний засіб, а як джерело інформаційної політики царського уряду. За спрямованістю джерела цієї групи слід поділити на: листи-звернення та листи-повідомлення. Листи-звернення розкривають службові відносини та ієрархію проведення політичних запитів і рішень щодо протестантів. Листи-повідомлення є більш інформативними з точки зору розкриття особливостей протестантського руху, окремих справ щодо діяльності протестантів, їх впливу на населення інших вірувань. За допомогою листів-повідомлень представники влади сповіщали один одного про певні події суспільного життя, політичні заходи, виражали офіційну позицію з приводу того чи іншого питання. Листи-звернення містили запити або прохання сторін вжити певні дії та передбачали відповідь. Ця обставина дає можливість простежити розв'язання окремих поточних питань у житті протестантів.

За змістом доцільно буде поділити наявні джерела на три групи.

До першої групи належать листи, які надають характеристику протестантського руху, висвітлюють особливості розвитку протестантських громад в губерніях, окремих повітах та районах. Листи групи містять детальний опис окремих випадків, які ілюструють особливості протестантизму в його практичному втіленні. Так, у переписці з помічником начальника жандармського управління воєнного генерал-губернаторства Галіції по Львівській губернії щодо в'язання адреси деяких осіб протягом 25 березня – 7 липня 1915 р., висвітлена характеристика протестантських вчень, як революційних і як тих, що мають певну загрозу державному устрою та порядку. Він доходить до таких висновків: „Не підлягає сумніву, що між руйнівними прагненнями революціонерів, коливанням підвалин панівної в Росії православної

церкви існує тісний зв'язок, так як ті й інші зусилля у кінцевому результаті направляються до єдиної мети – повалення існуючого в Імперії ладу. Тому сектантство в Росії, яке об'єднується на ґрунті ворожого ставлення до православ'я, споконвіку вже визнається, з державної точки зору, явищем безумовно шкідливим, тим більше, що сектантські маси внаслідок свого поширення, звичайно, не дають належної відсічі обертовим в їх середовищі крайніми елементами, які, в силу цього, часто досягають керівного становища в окремих сектах і, таким чином, отримують можливість прищеплювати своїм послідовникам соціалістичні погляди та навіть залучати останніх на шлях активної антиурядової діяльності. За наявності зазначених умов і частково під впливом раціоналістичних течій сучасної релігійної думки, у деякі сектантські лжевчення, з числа існуючих в Росії, проникли вже, і мабуть, міцно вкоренилися чисто революційні початки” (ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 229, арк. 14–14 зв.).

У листі надана характеристика віровченню адвентистів, в основу якого покладено ідея повного заперечення будь-якої влади, притаманні прагнення анархізму; у духовборському вченні під впливом Льва Толстого, знайшли в собі практичне застосування антимилітаризм, соціалізм і космополітизм; у віровченні штундистів різко проявляються соціал-демократичні тенденції. Слід також відзначити, що в службовому листі міститься детальна характеристика протестантизму, а також окремо зазначено, що у псевдовченні адвентистів і штундо-баптистів, що поширені в Західній Європі й Росії німецькими проповідниками, „настільки сильно позначається вплив Німеччини, що зазначені секти, особливо ж баптистська, є по суті, розсадниками германізму в Росії” (Там само).

Особлива увага щодо фіксації діяльності протестантських осередків, звичайно, приділялась прикордонним українським регіонам, через які проходили найбільш важливі „транзити” протестантських вчень із західних країн. У листі до помічника начальника Бессарабського Губернського Жандармського Управління по прикордонному пункті у м. Ізмаїлі, Вахмістр додаткового штату Бессарабського губернського управління, 12 січня 1909 р. м. Ізмаїл, вказує, що у м. Ізмаїлі утворилася секта, яка відкидає шанування Св. Ікон, Хреста Пресвятої Богородиці і мощів Св. Угодників тощо. „На чолі секти постав Ізмаїльський житель Михайло Сергійович Пугач, який відкрито відкидає зазначені святині. Прихильниками Пугача є ізмаїльські жителі Петро Чубинка, Степан Морозов, Архип Роценко та Іван Гуртовенко, які раніше збиралися в квартирі Пугача для читання сектантських книг, привезених Пугачу нібито з Одеси в минулому грудні місяці, невідомою особою, мабуть, розповсюджувачем згаданої ересі. Пугач, Чубенко, Морозов, Роценко та Гуртовенко, будучи чорноробами часто знаходяться між простими людьми в чайних і трактирах і ведуть судження, спрямовані в

розріз православної релігії, в чому мали деякий успіх, так як деякі батьки висловлювалися про те, що вони побоюються, щоб їхні діти не приєдналися до зазначеної секти” (ЦДІАК України, ф. 1152, оп. 1, спр. 181, арк. 1–2 зв.).

Варто зазначити, що у листах цієї групи висвітлено окремі випадки з діяльності протестантів, які детально вивчалися та письмово фіксувалися посадовцями. Наприклад, у листі надається такий детальний опис: „28 грудня і 4 січня Максим Пугач був запрошений священником, батьком Бойченко й місіонером батьком Черновим для духовної бесіди в будівлю училища при Св. Миколаївської церкви, на якій на доводи їх священного писання й толках, поясненні місіонером, Пугач погодитися не захотів і залишився при своєму переконанні. Пугач на бесіду приносив свою книгу, Біблію, подібної до нашої, але тільки без зображень хреста” (Там само).

У листі зафіксований переказ місіонера: „Його вчення ґрунтується на другій заповіді і деяких пунктах Біблії, де забороняється поклонятися ідолам, золоту, сріблу і взагалі справі рук людських. За отриманими даними, що нібито Пугач в грудні минулого року викинув зі своєї квартири ікони, але по наведених довідках виявилось, що в даний час у Пугача ікони знаходяться в квартирі на своїх місцях і чи були вони раніше викинуті, прямих вказівок добути не виявилось можливим. Можливо припустити, що Пугачем ікони були викинуті, але потім внаслідок боязні відповідальності за блюзнірство, були поставлені назад на свої місця. Що ж стосується сектантських зборищ, то вони почали припинятися внаслідок боязні влади. Спостереження за зазначеними сектантами триває” (Там само).

Джерела даної групи є цінними для дослідження розвитку протестантського руху в окремих місцевостях, вони зображують колоритність, впливовість та значимість протестантів, їх роль в ієрархії політики влади до опозиції. Виокремлені службові листи містять наукову цінність з огляду на дослідження розвитку протестантизму в українських землях, особливості релігії та впливу щодо поширення серед населення.

До другої групи віднесено службові листи, зміст і мета яких полягали у взятті на контроль та наступній ретельній перевірці виявлених протестантських громад або окремих осіб у губерніях. Документи цієї групи службових листів, як правило, мають двосторонній характер „запитання-відповіді”, що надає підстави для об’єктивного зіставлення наявного фактажу у документах.

Наприклад, у листі від помічника начальника Полтавського губернського жандармського управління в Полтавському, Костянтиноградському й Миргородському повітах від 7 лютого 1913 р., № 314 до начальника Харківського губернського жандармського управління зазначено прохання надіслати програму чи устав громади адвентистів. Також вказана потреба надати відповідь: чи віддають члени

цієї громади своїх дітей на воєнну службу та данні щодо їх політичного відношення (ЦДІАК України, ф. 705, оп. 1, спр. 1103, арк. 1).

У відповіді на цей лист від 13 лютого 1913 р., № 780 зазначається, що в Харкові офіційної громади адвентистів сьомого дня не існує і немає відповідного уставу. Проте, існує товариство адвентистів, яке налічує в своїх рядах кілька десятків членів, і надана характеристика програми: „Визнаючи святе письмо за слово Боже, адвентисти вірять в Бога і його Єдиного Сина Ісуса Христа, а також в божественну силу Святого Духа, визнають 7-й день тижня біблійної Суботою Господньою; відкидають церковні обряди, духовенство та недільні дні; спираючись на вислів з Біблії про „падінні дракона”, вони вірять в близький кінець світу, внаслідок чого провідують благочестя і помірний спосіб життя; визнаючи, що хрещення слід здійснювати над людьми покаятися і увірували, які вже в змозі віддавати належний звіт в своїх вчинках. Адвентисти здійснюють обряд хрещення виключно над дорослими. Проте, щоб члени товариства „Адвентистів” ухилялися від виконання військового обов'язку відомостей в справах цього Управління немає” (Там само, арк. 2–2 зв.). Наприкінці листа вказано, що, внаслідок роз'яснення Департаменту Поліції, спостереження і розслідування у справах сектантства в коло обов'язків жандармського нагляду не входить та реєстрація осіб, що входять в громаду секти „Адвентистів” при цьому Управлінні не ведеться. Зазначена інформація свідчить про заходи контролю влади над протестантськими громадами.

Відзначимо, що листи другої групи розкривають мотиви та засади владної політики щодо протестантських осередків, наслідки встановлення особливого ставлення до дій протестантів. Таким чином маємо змогу дослідити та визначити, які саме передумови та події призводили до встановлення контролю над протестантами.

Так, Харківський губернатор у листі від 5 березня 1913 р., № 7083 до Харківського губернського жандармського управління зазначав, що командир 10 армійського корпусу повідомив йому, що деякі з нижніх чинів гарнізону продовжують відвідувати молитовні зібрання сектантів по Дмитрівській вулиці № 209 і по Московській вулиці № 8, при чому 13 січня на зборах, на Дмитрівській вулиці, приїжджий з м. Лодзі проповідник сказав гарячу промову про непротивлення злу й до неї слухачі призивалися не брати зброї до рук. І просить із зазначених причин повідомити з цього приводу відомості (Там само, арк. 6). Проте, у відповіді від 11 березня 1913 р., № 1254 зазначено, що відомостей з релігійних сект існуючих в м. Харкові в розпорядженні немає, так як, згідно з рішенням Департаменту Поліції, від 8 лютого 1911 р. за № 98583 реєстрація, нагляд і розслідування у справах сектантства, в коло обов'язків жандармського нагляду не входить (Там само, арк. 7).

Окремі документи зі службового листування містять інформацію про проведені обшуки у певних осіб або протестантських громад з метою

виявлення зброї та прокламацій. У листі до Харківського повітового справника від 15 березня 1913 р., № 1448 сформована мета обшуку: „Харківський Поліцмейстер ставленням, від 11 березня, за № 2101, повідомив мені, що помічник місіонера по м. Харкову, Ключев, в розмові з ним повідомив між іншим, що в с. Основі, по Торговій вулиці в будинку № 14, у власника хлібної лавки Рикуса зберігається зброя та прокламації, а іноді бувають також і збори баптистів. Внаслідок цього, на підставі ст. 21 Положення про Державну охорону, прошу в цілях виявлення, згаданих вище зброї та прокламацій, провести ретельний обшук в квартирі й крамниці Рикуса, надалі повідомити, згідно результатів обшуку” (Там само, арк. 11–11 зв.).

У відповіді був наданий протокол обшуку пристава 1 стану, в якому вказано: „При самому ретельному обшуку в усіх цих приміщеннях, зброї, прокламацій, нічого поганого не виявлено. Квартира Рикуса замикається їм самим, дружиною його Лукерією, 50 років, дітьми: Миколою 26 років, Федором 22 років, Марією 17 років, Олександром 15 років і Клавдією 6 років” (Там само, арк. 14). Отже, цей лист свідчить про встановлення контролю, проведення ретельних обшуків певних осіб та їх сімей через підозри у діяльності щодо розповсюдження прокламацій протестантської віри.

Завдяки інформації зі службових листів стає зрозумілим, що контроль над новими особами, які прибули для проживання у повітах мав особливе значення, адже саме такі особи вважалися розповсюдниками антидержавних ідей. Під час чергового пошуку та обшуку від 29 квітня 1913 р., № 2224 до Помічника Начальника управління в Харківському, Богодухівському, Вовчанському, Зміївському та Валківському повітах, міститься у якості додатку до листа копія заяви селянина Толстоухова, складеного ним до Харківського місіонера Архіандрита Арсенія під назвою „Мирні анархісти-комуністи” (Там само, арк. 28).

У листі начальника Воронезького губернського Жандармського управління від 15 липня 1913 р., № 43 до Начальника Харківського Губернського Жандармського Управління зазначається, що 5 липня з маєтку дворянина Черткова, Михайлівської волості, Богучарського повіту, вибули до м. Харкова Московські міщанки Марія Іванівна Горбунова, 55 років і Валентина Леонідівна Горбунова, 22 років. У листі зазначено, що внаслідок цього, що за всіма колоністами-толстовцями, які проживають в згаданому маєтку на комуністичних засадах за розпорядженням Департаменту Поліції засновано негласні заходи спостереження (Там само, арк. 43). З огляду на зазначену інформацію в листі, маємо змогу констатувати, що встановлення спостереження за особами, які сповідували протестантську віру, мало детальне підґрунтя та опис їх діяльності.

Слід зазначити, що напередодні Першої світової війни протестанти не піддавалися репресивним заходам та жорстокому

контролю. У одному з листів до Директора Департаменту Поліції від 24 вересня 1913 р., № 4666 на виконання циркулярної пропозиції Департаменту Поліції по Особливому Відділу від 31 липня цього року за № 2631, зазначалося, що не вбачається у віровченні баптистів революційні або соціал-демократичні гасла; діяльність баптистів в районі, надана нагляду відповідальному підполковнику Козаку, не становить до теперішнього часу загрозу державному ладу і громадському спокою; з огляду на те, що діяльність баптистів відбувається явно на очах, зазначено, що потреба у внутрішньому агентурному висвітленні відсутня (Там само, арк. 46).

Слід зазначити, що особливе ставлення влади до протестантського руху проявлялось у роки Першої світової війни, позиції протестантів щодо перебігу воєнних подій та впливовості на інше населення. Аналізуючи службові листі буде доцільним виокремити третю групу документів, яка розкриває тенденцію поширення протестантських вчень з огляду на перебіг воєнних подій та політичні зміни в царській Росії.

У листуваннях виокремленої третьої групи уповноважені особи мали на меті встановити наміри протестантів у роки війни, поширення ними прокламацій та ідей західного зразка серед військовослужбовців. Джерелознавчий аналіз засвідчив, що зміст документів розкриває додаткову інформацію щодо заходів влади до протестантів, яка має закритий зміст та дозволяє науковцям розширити межі дослідження антирелігійної політики царської влади до протестантів.

Напередодні Першої світової війни та протягом ходу воєнних дій для влади було важливим з'ясувати: „Чи спостерігаються в районі баптистські або інші сектантські громади та не займаються вони пропагандою серед нижніх чинів: не брати в руки зброї і ухилятися від релігійної області, вдаватися до політичної пропаганди і підбурювання своїх послідовників проти влади; чи не входять вони в зносини з членами революційних організацій, зокрема, з соціал-демократами, чи не підтримують баптисти злочинні організації та взагалі осіб лівого спрямування на виборах, при проведенні таких осіб на громадські посади”, згідно листа від 26 серпня 1913 р. № 226 зі службового листування Волинського губернського жандармського управління з помічником начальника Волинського губернського жандармського управління у Новгород-Волинському та інших повітах про запобігання революційних виступів в день 300-річчя дому Романових (ЦДІАК України, ф. 1262, оп. 2, спр. 44, арк. 85). Відповідь на цей лист є надзвичайно цікавою з наукової точки зору щодо висвітлення аспектів поширення протестантських ідей. Жандармський унтер-офіцер відзначив поширення баптистських громад у населених місцевостях району, який він спостерігає: 1) у колоніях Нової Барбаровки й Сергіївці, Романовіцької волості – з лютеран; 2) в колонії Новій Рудні, Курненської

волості – з лютеран 3) в с. Суємці, Смолдаревської волості – з православних 4) у м. Городниці та в с. Перевезня, Городницької волості, по кілька чоловік з православних, в колонії Березняки, Городницької волості з лютеран; 5) в колонії Мойсїївці, Сербовської волості – з лютеран; 6) у м. Рогачов і в с. Острожки, Рогачевської волості з православних, кілька людей належать до Суємецької громади; 7) у колонії Горбачина, урочищі Вовче і Широка Долина, Жолобенської волості, по кілька осіб” (Там само).

У листі зазначено, що громади не проводять відкритої антиурядової пропаганди серед нижніх чинів і молодих людей, які належать призову на військову службу. Вказано, що вчення своє не брати в руки зброї і не визнавати влади вони дійсно поширюють тільки серед переконаних своїх одновірців. До обов'язків кожного сектанта належить поширення серед іновірців своїх навчань, у сенсі релігійності, всіляко вихвалити свою віру, але не висловлювати поки навчань протидержавних, тому що вони добре усвідомлюють, що таке вчення переслідується світськими законами.

Слід наголосити на презирливому ставленні справника до протестантів у листі, і навести у якості прикладу: „Вчення своє вони засновують нібито „на точному сенсі Євангельського вчення”, і ні в що створене справами рук людських вони не вірять, як також і ніякої влади і законів в душі не визнають. Нинішнє підпорядкування владі і законам вони пояснюють своєю нечисленністю і це вважають тимчасово вимушеним, а тому цей „гріх” їм відпускається при сповіді їх наставниками. Баптисти, які проживають в спостережуваному мною районі самі по собі, навряд чи можуть входити в зносини з членами революційних організацій, тому що вони здебільшого люди безграмотні; живуть в глухих місцях і навіть несвідомо вірують в те, що їм передається їх наставниками. Одного разу мені особисто один баптист у розмові пояснив свою віру кращою тільки тому, що православні священики за вчинення будь-яких треб (вінчання, поховання) беруть довільну плату, а баптистські наставники такої плати за ці треби не беруть” (Там само, арк. 44, 87 зв. – 88). У листі наголошено, що багато православних перейшли в баптистської секту не за релігійними переконанням, а заради корисливих вигод.

Отже, проаналізовані та виокремлені службові листи третьої групи надають інформацію про тенденцію поширення протестантських громад у роки Першої світової війни, разом з тим, вони суттєво доповнюють відомості щодо чинників з поширення протестантського вчення серед українців.

Таким чином, проаналізовані джерела надають, безперечно, цінну інформацію про окремі аспекти політики самодержавства щодо проявів протестантського руху. Зокрема, про особливості життя протестантів, засади їх вчення, проведення ними богослужінь,

поширення ідей на православне населення, встановлені особливого контролю місцевої влади над ними. Джерелознавча цінність документів полягає в тому, що вони дають змогу виявити особливості правової моделі відношення уряду до різних проявів духовного життя українського народу. У ході опрацювання, визначено, що документи є релевантними, повинні бути залучені у подальших розвідках щодо висвітлення протестантського руху в окремих місцевостях, розкритті політики російського уряду щодо його проявів у соціально-політичному, економічному, культурному та духовно-релігійному життєвих вимірах.

Отже, джерела доповнюють науковий погляд на розвиток протестантського руху в Україні. Проте, проаналізовані джерела не надають об'єктивну оцінку політиці щодо протестантів, і тому, незважаючи на свій інформативний потенціал, потребують співставлення з іншими групами джерел з порушеного питання.

Список використаної літератури

1. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство. Київ : Либідь, 2002. 488 с. **2. Решетников Ю. Є.** Становлення та диференціація євангельського руху в Україні : автореф. дис. ... канд. філос. Наук : 09.00.11. Київ, 2000. 15 с. **3. Сітарчук Р. А.** Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії: історико-політичний аспект (друга половина XIX ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 09.00.11. Київ, 2009. 32 с. **4. Центральний** державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України). Ф. 365. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 14–14 зв. **5. ЦДАК** України. Ф. 1152. Оп. 1. Спр. 181. Арк. 1–2 зв. **6. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 1. **7. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 2–2 зв. **8. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 6. **9. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 7. **10. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 11–11 зв. **11. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 14. **12. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 28. **13. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 43. **14. ЦДАК** України. Ф. 705. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 46. **15. ЦДАК** України. Ф. 1262. Оп. 2. Спр. 44. Арк. 85. **16. ЦДАК** України. Ф. 1262. Оп. 2. Спр. 44. Арк. 44, 87 зв. – 88.

References

1. Kalakura, Y. S., Voytsehivska, I. N., & Pavlenko, S. F. (2002). Istorichne dzhereloznavstvo [Historical Source Studies]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian]. **2. Reshetnikov, Yu. Ye.** (2000). Stanovlennia ta dyferentsiatsiia yevanhelskoho rukhu v Ukraini [Formation and differentiation of the evangelical movement in Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian]. **3. Sitarchuk, R. A.** (2009). Adventysty somoho dnia v ukrainskykh zemliakh u skladi Rosiiskoi imperii: istoryko-politychnyi aspekt

(druha polovyna XIX st. – 1917) [Seventh-day Adventists in the Ukrainian lands of the Russian Empire: historical and political aspect (second half of the XIX century – 1917)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. **4. Tsentralnyi** derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv (CSHA of Ukraine)]. F. 365. Op. 1. Spr. 229. Ark. 14–14 zv. [in Russian]. **5. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 1152. Op. 1. Spr. 181. Ark. 1–2 zv. [in Russian]. **6. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 1. [in Russian]. **7. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 2–2 zv. [in Russian]. **8. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 6. [in Russian]. **9. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 7. [in Russian]. **10. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 11–11 zv. [in Russian]. **11. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 14. [in Russian]. **12. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 28. [in Russian]. **13. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 43. [in Russian]. **14. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 705. Op. 1. Spr. 1103. Ark. 46. [in Russian]. **15. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 1262. Op. 2. Spr. 44. Ark. 85. [in Russian]. **16. TsDIAK** Ukrainy [CSHA of Ukraine]. F. 1262. Op. 2. Spr. 44. Ark. 44, 87 zv. – 88. [in Russian].

Плевако К. В. Службові листи як джерело з історії протестантського руху на українських землях (1905–1917 рр.)

Метою дослідження є аналіз службових листів органів влади як джерела з історії протестантського руху в Україні у 1905–1917 рр. Передбачено виконання таких наукових завдань: здійснення джерелознавчого аналізу службових листів, визначення видів наявної джерельної інформації, введення до наукового обігу нових документів та надання їх характеристики з метою подальшої наукової ретроспективи. Методологія ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності. У ході написання статті використано метод системного джерелознавчого аналізу, архівна евристика, описовий метод і метод аналізу та синтезу. Текстологічний метод надав можливим дослідити структуру тексту, враховуючи специфічність його викладення. Новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу нових джерел, визначення їх наукової релевантності та розширення меж дослідження в аспектах порушеного питання.

Проаналізовано документи, що розкривають особливості проведення богослужінь і молитовних зібрань релігійними громадами протестантського руху, правила переходу до осередків неправославної віри й засади впровадження політичних рішень щодо протестантів як опозиційного прояву до влади. Опрацьовані джерела мають великий інформативний потенціал щодо політики уряду до релігійної опозиції,

різних аспектів діяльності окремих спрямувань протестантського руху, також вони надають можливість детально дослідити феномен популярності протестантського руху на українських теренах в досліджуваний період. Введення до наукового обігу службових листів як джерела з висвітлення історії протестантського руху сприятиме об'єктивному вивченню особливостей його прояву та політики влади. Наукова цінність статті зумовлена постановкою та вивченням актуальної джерелознавчої проблематики з історії протестантського руху в Україні.

Ключові слова: службові листи, історичні джерела, протестантський рух, протестанти.

Плевако К. В. Службные письма как источник по истории протестантского движения на украинских землях (1905–1917 гг.)

Целью исследования является анализ службных писем органов власти как источника по истории протестантского движения в Украине в 1905–1917 гг. Предусмотрено выполнение таких научных заданий: осуществление источниковедческого анализа службных писем, определение видов имеющейся информации, введение в научный оборот новых документов и предоставление их характеристик с целью дальнейшей научной ретроспективы. Методология основана на принципах историзма и объективности. В ходе написания статьи использован метод системного источниковедческого анализа, архивная эвристика, описательный метод и метод анализа и синтеза. Текстологический метод дал возможность исследовать структуру текста, учитывая специфичность изложения. Новизна исследования состоит во введении в научный оборот новых источников, определении их научной релевантности и расширении границ исследования поднятого вопроса.

Проанализированы документы, раскрывающие особенности проведения богослужений и молитвенных собраний религиозными общинами протестантского движения, правила перехода в центры неправославной веры и принципы осуществления политических решений относительно протестантов как оппозиционного к власти явления. Обработанные источники имеют большой информативный потенциал в отношении политики правительства по отношению к религиозной оппозиции, различных аспектов деятельности отдельных направлений протестантского движения, также они позволяют детально исследовать феномен популярности протестантского движения на украинских территориях в исследуемый период. Введение в научный оборот службных писем как источника освещения истории протестантского движения будет способствовать объективному изучению особенностей его проявлений и политики власти. Научная ценность статьи обусловлена постановкой и изучением актуальной источниковедческой проблематики истории протестантского движения в Украине.

Ключевые слова: служебные письма, исторические источники, протестантское движение, протестанты.

Plevako K. V. Official letters as a source from the history of the Protestant movement on Ukrainian lands (1905–1917)

The purpose of the research is to analyze the official letters of the authorities as a source on the history of the Protestant movement in Ukraine in 1905–1917. The following scientific tasks are envisaged: source analysis of official letters, determination of types of available source information, introduction of new documents into scientific circulation and provision of their characteristics for the purpose of further scientific retrospective. The methodology is based on the principles of historicism and objectivity. During the writing of the article the method of system source analysis, archival heuristics, descriptive method and method of analysis and synthesis were used. The textual method made it possible to study the structure of the text, given the specificity of its presentation. The novelty of the research is the introduction into scientific circulation of new sources, determining their scientific relevance and expanding the boundaries of research in aspects of the issue.

An analysis of documents revealing the peculiarities of conducting services and prayer meetings by religious communities of the Protestant movement, the rules of transition to non-Orthodox faiths and the principles of implementing political decisions on Protestants as an opposition to the government. The processed sources have a great informative potential on the government's policy towards the religious opposition, various aspects of the activities of certain areas of the Protestant movement, and the sources provide an opportunity to study in detail the phenomenon of Protestant movement popularity in Ukraine during the study period. The introduction of official letters into scientific circulation as a source for covering the history of the Protestant movement will contribute to an objective study of the peculiarities of its manifestation and the policy of the authorities. The scientific value of the article is due to the formulation and study of current sources on the history of the Protestant movement in Ukraine.

Keywords: official letters, historical sources, Protestant movement, Protestants.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2021 р.

Прийнято до друку 09.11.2021 р.

Рецензент – д. і. н., проф. Набока О. В.